

УДК 94:725.1](477.7)-054.57“18”
DOI 10.15421/311801

О. Айфельд
г. Гёттинген, Германия

ДОМ, ГДЕ УПРАВЛЯЛИ КОЛОНИСТАМИ

Айфельд О. Будинок, де керували колоністами.

Наведено інформацію про будинок в Одесі, у якому в XIX ст. розташовувався Піклувальний комітет про іноземних поселенців Південного краю Росії, який займався устроєм та опікою сільськогосподарських колоній. До останнього часу будівля не була локалізована. Проте вона збереглася, є пам'яткою архітектури та історії місцевого значення, але за іншим фактом.

Ключові слова: будинок Піклувального комітету, іноземні колонії на півдні України, будинок Швенднер в Одесі, пам'ятка історії.

Айфельд О. Дом, где управляли колонистами.

Представлена информация о здании в Одессе, где в XIX ст. размещался Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России, занимавшийся устройством и опекой сельскохозяйственных колоний. До недавнего времени это место локализовано не было. Однако дом сохранился, является памятником архитектуры и истории местного значения, но по другому факту.

Ключевые слова: здание Попечительного комитета, иностранные колонии на юге Украины, дом Швенднер в Одессе, памятник истории.

Eisfeld O. Gebäude, in dem die Kolonisten verwaltet wurden

Der Beitrag informiert über das Gebäude in Odessa, in dem sich im 19. Jh. das Fürsorgekomitee für ausländische Ansiedler in Südrussland befand, das sich mit der Einrichtung und Förderung der landwirtschaftlichen Kolonien befasste. Bis vor Kurzem war dessen Platz nicht lokalisiert. Das Gebäude blieb jedoch erhalten, und ist ein Architektur- und historisches Denkmal örtlicher Bedeutung, aber aus anderem Grund.

Schlüsselwörter: Gebäudes des Fürsorgekomitees, ausländische Kolonien in der Südukraine, Schwendner-Gebäude in Odessa, historisches Denkmal.

Eisfeld O. The building from which the colonists were guided.

The author presents the results of her research about real location of the “Guardian Committee of Foreign settlers in the South of Russia” building. The house was supposed to be located in Odessa. Having been established 200 years ago, the Committee was responsible for the development of the agricultural colonies on the South of Ukraine. It had to monitor the processes of the foreign settlements setting up and take care of them for more than fifty years. Nevertheless, the complete history of the Committee has not been written yet and the exact location of the building had not been found out before. The author proves that the building of the Guardian Committee is still available. It is considered as a monument of a local architecture; however nobody knows the real historical importance of the house. The building was erected in 1847 – 1848 as a shop that belonged to Valentina Shvendner. Then the house was sold to local authorities and became a main quarter of the Guardian Committee. After the Committee had been canceled the building was mentioned only as a Department of State Domains in the sources. It was forgotten that the Guardian Committee had been in the house before. The author has managed to identify the house using the plan and the architecture draft of it's front wall made by an architect F. Morandy.

Keywords: Guardian Committee's building, foreign settlers on the South of Ukraine, Shvendner's house in Odessa, the historical monument.

Более полувека в XIX ст. на юге Украины функционировал Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. Образованный 200 лет назад (1818 г.) как

административное и хозяйственное учреждение, комитет управлял всеми иностранными колониями в пределах Херсонской, Екатеринославской, Таврической губерний и Бесса-

рабської області, являясь, по суті, ведомством регіональним і багатофункціональним. Її опіка розпростягалась на поселенців різних конфесій і національностей – німців, болгар, греків, сербів, шведів, гагаузів, румунів, швейцарців, чехів, євреїв-земледельців. Крім благоустрою колоній і соціальної їх господарської діяльності, комітет мав контрольні, фінансові, поліцейські і судові функції [23]. Під його наглядом знаходилися виховання колоністів. Її нагляду підлягало майно євангелічно-лютеранських церков в колоніях краю [15, с. 120]. Результати роботи комітету були широко відомі, а його значення неоспоримо.

Історія цього закладу ще не написана. Щоб уявити масштаб діяльності Попечительного комітету і сфер, в яких він діяв, достатньо назвати кілька цифр. По даних 9-ї ревізії (1850 г.) в Херсонській, Катеринославській, Тавричеській губерніях і Бессарабській області налічувалося 217 іноземних колоній з населенням 215 тис. осіб обоєї статі. По даних за 1868 г., комітету були підведені рахунки 474 колоній на казенних, власних і орендованих землях. З них на казенних землях розташовувалося 360 колоній (площа землевладіння 1 971 221 десятина), де проживало близько 312 тис. осіб. В цих поселеннях було засновано 343 школи, діяли 234 культові заклади, входивши до 165 церков різних конфесій. Безпосередньо під опікою комітету перебували 25 євангелічно-лютеранських церков. В 1868 г. від іноземних колоністів і євреїв-земледельців прийшло більше 1 млн рублів казенних податків, земських і мирських грошових зборів. Попечительний комітет здійснював управління поселеннями за допомогою 3 попечительств (бессарабських болгарських колоній, по справах єврейських поселень Херсонської і Катеринославської губерній), 22 окружних і 474 сільських приказів, 11 смотрителів і 13 комісій сільського господарства. Перед закриттям в веденні комітету перебували 523 поселення на казенних, власних і орендованих землях [4, л. 3–3 об., 6–7 об.; 5, л. 173].

Однак довгий час залишалося невідомим, де знаходився головний офіс, який займався управлінням і опікою сільськогосподарських колоній в обширному регіоні. Результати пошуку дозволили відповісти на це питання.

За всю історію свого існування Попечительний комітет кілька разів міняв

місце перебування. Порівняно з закладами губернського рівня, він спочатку знаходився в Херсоні, але був відкритий в Катеринославі. Працював там всього лише півтора роки, після чого перемістився в Кишинів. З реорганізацією управління іноземними колоніями на юзі були ліквідовані три канцелярії іноземних поселенців (Одеська, Катеринославська, Бессарабська), а комітет з Кишинева переведений. Перемістившись в 1834 г. в Одесу як місце, розташоване ближче до центру колоній, комітет взяв будинок, в якому раніше перебувала ліквідована Одеська канцелярія іноземних поселенців [7, л. 1; 21, л. 102, 109]. Але це місце стало лише тимчасовим пристанищем.

Найімовіше, потреба в новому будинку виникла через збільшення штату, для якого старий канцелярський будинок став занадто вузьким. Ще за штатним розписом 1833 г., комітету належало 39 чиновників [20, л. 289–290]. Але вже в наступному році в ньому працювало 48 осіб [8, л. 84–163]. В 1847 г. в результаті створення нового відділення (єврейського) штат збільшився на 16 осіб [18, с. 179; 19, с. 41].

Будинок, про який йдеться, зараз використовується як житловий будинок з адміністративними приміщеннями, своїм головним фасадом виходячи на Пушкінську вулицю, в проміжку між вулицями Успенської і Базарної, під № 44. Це двоповерхове з підвалом, збережене в оригіналі, але дуже привабливе будинок (ил. 1). Вважається, що будинок збудував архітектор К. О. Даллакві в 1850-х роках. Сьогодні це будинок є пам'ятником архітектури і градостроїтельства місцевого значення, але відомо, що виключно як «будинок державних майбутніх» [17, с. 111; 22, с. 50], оскільки в останній чверті XIX в. – на початку XX в. в ньому розміщувалося Херсонсько-Бессарабське губернське управління державними майбутніми відповідного міністерства [1, стр. 271]. Одночасно це пам'ятник історії місцевого значення. Підтвердженням цьому став факт проживання в будинку в 1930-х роках академіка В. І. Липського.

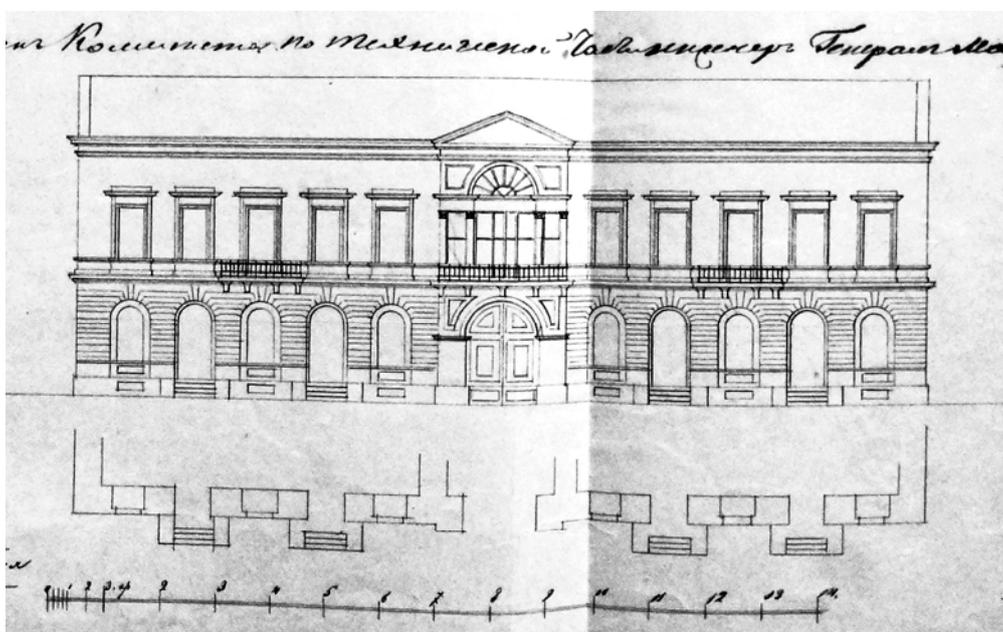
40-літня, до революції, фіксація в довідниках інформації про будинок як про колишнє управління державними майбутніми зафіксувала важливий період історії будинку. Він дійсно був нерухомістю Міністерства державних майбутніх, але до 1877 г. його займав інше заклад. Будинок купувався в казну безпосередньо для створення в ньому Попечительного комітету об іноземних поселенцях Южного краю Росії, який з 1837 г. підпорядковувався цьому міністерству.

14 декабря 1848 г. «жена капитана 2-го ранга Валентина Швенднер* продала Министерству государственных имуществ Попечительному комитету об иностранных поселенцах Южного края России собственный свой двор и строения»**. В их числе значились: «плановый вновь отстроенный в черте каменный двухэтажный дом, отдельный двухэтажный

каменный флигель, систерна, галерея в земле под каменным сводом». Кроме этого, на участке оставались заготовленные строительные материалы и «до ста чугунных квадратных в один аршин плит» [6, л. 2–2 об.]. Все это было приобретено в казну за 20 тыс. руб. серебром, часть денег выручили от продажи бывшего конторского дома.

Ил. 1. Здание на Пушкинской улице в Одессе. 2014

Ил. 2. Проектный чертеж магазина В. Швенднер. Архитектор Ф. Моранди, 1847 г.

* Валентина Францевна Швенднер (? – 1884), жена Александра Игнатьевича Швенднера (? – 1859), в последствии контр-адмирала; мать Александра Швенднера (1848–1912), одесского архитектора и инженера, городского общественного деятеля.

** Так значится в документе.

По какой причине владелица избавилась от своей собственности, неизвестно. Наличие на фасаде административного здания балконов, не свойственных казенным заведениям, свидетельствует о том, что изначально дом задумывался как частная постройка.

Строительство здания началось после августа 1847 г. и продолжалось в течение 1848 г. на участке, приобретенном В. Швенднер в мае 1847 г. Четырехугольное, замкнутое по периметру строение с внутренним двором располагалось в квартале № 38, выходя главным фасадом на Итальянскую улицу (ныне – Пушкинская). Сооружался дом изначально как магазин со службами во дворе по проекту одесского архитектора Ф. Моранди. Во всяком случае, именно он выполнил чертеж фасада (ил. 2). Ему же надлежало контролировать строительство в соответствии с проектом, который был утвержден Одесским строительным комитетом в августе 1847 г. [13, л. 2, 3].

Из документов Попечительного комитета видно, что в 1849 г. ему были выделены деньги на строительство. На приобретенном участке требовались дополнительные работы для нужд нового владельца. Окончательная отделка строений была осуществлена по предписанию правительства за счет государственных средств [6, л. 2 об.], а перестройка

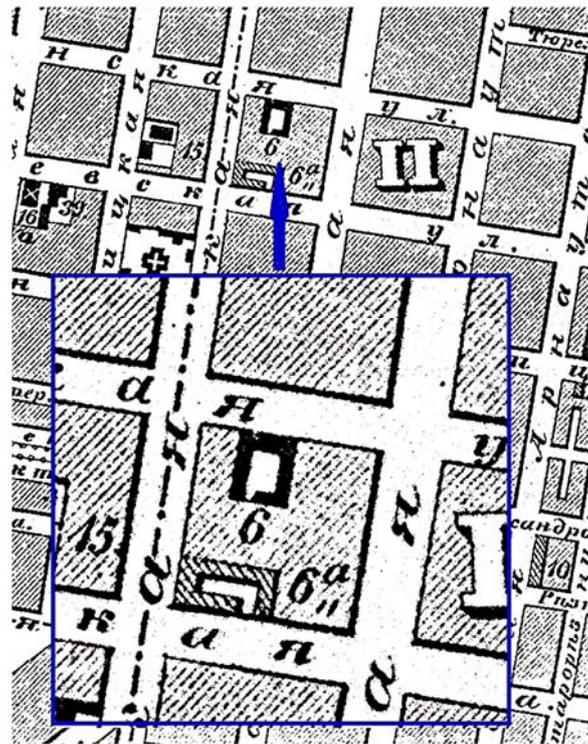
и исправления в доме фиксируются еще и в 1855 г. [11].

В конце 1849 г. Попечительный комитет обратился в редакцию газеты «Одесский вестник» с просьбой поместить объявление о сдаче в аренду или продаже дома, который он занимал, в связи с перемещением канцелярии в новое здание [9, л. 1–4]. Именно с этого времени комитет и обосновался на новом месте.

Здание на Итальянской улице хорошо видно на плане Одессы 1867 г. (ил. 3). В путеводителе по городу 1875 г. на Итальянской улице, в квартале XXXVIII, дом № 48 значился как место расположения «Попечительного комитета колонистов Южной России». На плане 1894 г. в том же квартале XXXVIII указывается на здание «государственных имуществ» [2, с. 154].

Часть строений, принадлежавших комитету, была жилой. По всей вероятности, они предназначались для проживания чиновников. Никаких современных тому времени описаний внешнего вида дома или его интерьера пока обнаружить не удалось. В марте 1871 г. здание пострадало во время еврейского погрома [12, л. 1–2].

В 1871 г. управление колониями юга России было реформировано. Поселения перешли в ведение губернских и местных учрежде-

б. Попечит. комит. о колонист.

Ил. 3. Фрагмент плана 1867 г.

ний по крестьянским делам. Необходимость в Попечительном комитете отпала, он подлежал упразднению, но продолжал работать еще до 1877 г., поскольку занимался преобразованием общественного управления в бывших колониях и завершал ведение текущих дел. К тому же в его ведении пока оставались 39 еврейских колоний, находившиеся в Херсонской и Екатеринославской губерниях, преобразование управления которыми произошло гораздо позже. В 1877 г. эти поселения перешли в ведение Херсонско-Бессарабского губернского управления государственными имуществами [14, с. 482], которое как преемник заняло дом ликвидированного комитета. В справочниках конца XIX в. это учреждение фигурирует то под № 46, то под № 48 по улице Пушкинской (его управляющими были И. Тихеев (1877–1883) и С. Сомов (1883–?)).

В 1894 г. Министерство государственных имуществ было преобразовано в Министерство земледелия и государственных имуществ. Участок и строения оставались за ним, а управление продолжало свою деятельность. В начале XX в. профильное министерство реформировали в Главное управление землеустройства и земледелия. Его губернское подразделение в Одессе (Управление земледелия и государственных имуществ) находилось по адресу Пушкинская, 44 [3, стб. 342; 16, с. 271].

В бытность Попечительного комитета в этих стенах председательствовали: барон Федор фон Розен (1848–1854), барон Павел Местмахер (1854–1856), Владимир Иславин (1856–1858), Александр Гамм (1858–1866), Федор фон Лизандер (1866–1867), Владимир фон Эттингер (1867–1877). Помимо прочих чиновников, в штат входили архитектор, землемер, лекари, ветеринары, перевод-

чики, архивариус. Данное учреждение неоднократно посещали официальные лица.

Более 15 лет Попечительный комитет издавал газету «Собеседник для немецких поселенцев Южной России» („Unterhaltungsblatt für deutsche Ansiedler im südlichen Rußland“). Издание было ориентировано на потребности колонистов в информации о рациональном ведении сельского хозяйства и сыграло значительную роль в распространении среди них специальных знаний.

На протяжении всего периода существования в южном регионе колониального ведомства (с 1800 г.) в результате обширной переписки и делопроизводства его структур, перемещения в Одессу документов упраздненных контор опекунства формировался архив Попечительного комитета. Так, в течение 1868 г. его текущее делопроизводство насчитывало 14 486 входящих и 16 253 исходящих документа [4, л. 3 об., 27]. Надо полагать, что архив размещался в просторном полуподвальном помещении здания, которое в документах упомянуто как «галерея в земле под каменным сводом». Здесь также размещалась и библиотека.

Для комитета в 1854 г. его председатель – барон Местмахер – предписал разыскать в колониях портрет первого попечителя колонистов – Самуила Контениуса [10, л. 1]. Это изображение ныне хранится в Одесском историко-краеведческом музее. Возможно, в этом здании были собраны портреты и других его руководителей, как это было принято.

Трудно переоценить значение этого учреждения, хотя и не все проистекало в этих стенах безукоризненно. Деятельность Попечительного комитета прочно вписана в историю важного для Российской империи региона, а его здание в Одессе является одним из объектов исторического наследия.

Библиографические ссылки

1. Адрес-календарь: Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1888 г. – Ч. 2: Власти и места управлений губернского, областного, окружного, городского, уездного и ведомства их. СПб., 1888.
2. Айсфельд О. Забытый памятник истории: здание Попечительного комитета об иностранных поселенцах Южного края России в Одессе // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Од., 2017. – Вип. 15. – С. 152–155.
3. Вся Одесса: Адресная и справочная книга г. Одессы на 1910 г. / изд. и ред. Л. А. Лисянского. – Од., 1910.
4. Государственный архив Одесской области (ГАОО). Ф. 1. – Оп. 83 (1869 г.). – Д. 178.
5. ГАОО. Ф. 1. – Оп. 85 (1871 г.). – Д. 56.
6. ГАОО. Ф. 1. – Оп. 147 (1872 г.). – Д. 137.
7. ГАОО. Ф. 1. – Оп. 191 (1834 г.). – Д. 13.
8. ГАОО. Ф. 6. – Оп. 1. – Д. 3394.

9. ГАОО. Ф. 6. – Оп. 2. – Д. 12116.
10. ГАОО. Ф. 6. – Оп. 3. – Д. 16525.
11. ГАОО. Ф. 6. – Оп. 4. – Д. 17060.
12. ГАОО. Ф. 6. – Оп. 4. – Д. 23629.
13. ГАОО. Ф. 59. – Оп. 2. – Д. 1063.
14. Еврейские земледельческие колонии // Энциклопедический словарь / под ред. К. К. Арсеньева и Ф. Ф. Петрушевского. – Т. 11а: Еврейновы-Жилон. – СПб., 1891. – 958 с.
15. О управлении духовных дел христиан протестантского исповедания // Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 11. – Ч. 1. – 264 с.
16. Правительственные, сословные и общественные учреждения Херсонской губернии // Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. – Херсон, 1914.
17. Пилявский В. А. Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие. Справочник / Валентин Александрович Пилявский. – Од.: Optimum, 2010. – 276 с.

18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. – Т. XXII. – Отделение 1. – СПб., 1848. – 668 с.
19. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. – Т. XXII. – Отделение 2. – СПб., 1848. – 284 с.
20. Российский государственный исторический архив (РГИА). Ф. 383. – Оп. 29. – Д. 964.

21. РГИА. Ф. 383. – Оп. 29. – Д. 965.
22. Список недвижимых имуществ города Одессы по улицам, кварталам и номерам в черте бывшей Старопортофранковской улицы. – Од.: «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1899. – 68 с.
23. Устав о колониях иностранцев в империи // Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 12. – Ч. 2.

References

1. Adres-kalendar': Obshchaya rospis' nachal'stvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v Rossiyskoy imperii na 1888 g (1888). [Address-calendar: General list of commanding and other officials in all departments in the Russian Empire for 1888]. vol. 2, St. Petersburg. (in Russian).
2. Aysfeld O. (2017) Zabytyy pamyatnik istorii zdanie popечitel'nogo komiteta ob inostrannykh poselencakh yuzhnogo kraia rossii v odesse [Forgotten monument of history: the building of the Board of Trustees of foreign settlers of the southern region of Russia in Odessa]. *Odessa Museum of History and Landmarks Museum*. no. 15, pp. 152–155.
3. Vsyа odessa adresnaya i spravoch'naya kniga g. Odessa na 1910 g. [All Odessa: Address and reference book of Odessa in 1910]. (in Russian).
4. State Archive of the Odessa region (GAOR), f. 1, inventory 83 (1869), file 178.
5. GAOR, f. 1, inventory 85 (1871), file 56.
6. GAOR, f. 1, inventory 147 (1872), file 137.
7. GAOR, f. 1, inventory 191 (1834), file 13.
8. GAOR, f. 6, inventory 1, file 3394.
9. GAOR, f. 6, inventory 2, file 12116.
10. GAOR, f. 6, inventory 3, file 16525.
11. GAOR, f. 6, inventory 4, file 17060.
12. GAOR, f. 6, inventory 4, file 23629.
13. GAOR, f. 59, inventory 2, file 1063.
14. Evreyskie zemledelcheskie kolonii (1891) [Jewish agricultural colonies]. Encyclopedic Dictionary, vol. 11, (in Russian).
15. O upravlenii dukhovnykh del khristian protestantskogo ispovedaniya (1857) [On the management of

the spiritual affairs of Christians of the Protestant confession]. Code of Laws of the Russian Empire, vol. 11, (in Russian).
16. Pravitel'stvennyye, soslovnyye i obshchestvennyye uchrezhdeniya Khersonskoy gubernii (1914) [Government, estates and public institutions of the Kherson province]. The memorial book of the Kherson province in 1914. (in Russian).
17. Pilyavskiy V. A. (2010) Zdaniya, sooruzheniya, pamyatniki Odessa i ikh zodchiye [Buildings, structures, monuments of Odessa and their architects]. Odessa: Optimum. (in Russian).
18. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii (1848) [The complete collection of laws of the Russian Empire]. vol. 22, p.1, (in Russian).
19. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii (1848) [The complete collection of laws of the Russian Empire]. vol. 22, p. 2, (in Russian).
20. Russian State Historical Archive (RGHA), f. 383, inventory 29, file 964.
21. RGHA, f. 383, inventory 29, file 965.
22. Spisok nedvizhimykh imushchestv goroda Odessa po ulitsam, kvartalam i numeram v cherte byvshey Staroportofrankovskoy ulitsy (1899) [The list of real estate of Odessa by streets, neighborhoods and numerals within the former Staroportofrankovskaya street]. Odessa: Slavic printing house N. Chrysogelos. (in Russian).
23. Ustav o koloniyakh inostrantsev v imperii (1857) [Charter of the colonies of foreigners in the empire] *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* [Code of Laws of the Russian Empire]. vol. 12, p. 2, (in Russian).

Надійшла до редколегії 15.07.2018